

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано сучасні підходи до окреслення поняття механізму державного регулювання ринку туристичних послуг. Встановлено, що це спосіб дій суб'єкта регулювання, який має базові принципи та функції, і забезпечує ефективне функціонування системи державного регулювання для досягнення поставленої мети. Розглянуто процес регулювання ринку туристичних послуг, в основі якого доцільно застосувати системний підхід. Окреслено механізми забезпечення конкурентоспроможності ринку туристичних послуг, зокрема адміністративні, економіко-екологічні, інституційно-правові, соціально психологічні тощо.

Ключові слова: державне регулювання, механізм, конкурентоспроможність, підприємства туристично-рекреаційної сфери, туристичні послуги, ринок туристичних послуг.

O. Makara, D. Harasyuk

THE MECHANISM OF TOURISM SERVICES MARKET STATE REGULATION IN UKRAINE

This article examines current approaches to outline the concept of state regulation of the tourism services market. It is established that this is the way of action of the subject of regulation that has basic principles and functions and provides effective operation of government regulation to achieve target goal. The process of adjusting the tourism services market based on a systematic approach is examined. The mechanisms that ensure the competitiveness of the tourism services market, including administrative, economic, environmental, institutional and legal, social psychological and other are outlined

Keywords: state regulation, mechanism, competitiveness, tourism and recreation enterprise, tourism services, tourism services market.

Вступ. Туризм є одним із перспективних напрямів розвитку економіки країни. Держава, визнаючи туристичну діяльність як одну з пріоритетних галузей національної економіки, вимагає особливих підходів до управління і нових поглядів. Такі підходи реалізується завдяки визначеній системі прийомів, важелів, інструментів і методів впливу державних органів влади на діяльність усіх суб'єктів туристичного ринку послуг для створення сприятливого середовища розвитку туристичного комплексу в усіх регіонах України. Жорстка конкурентна боротьба в туристично-рекреаційній сфері вимагає від підприємств, що надають рекреаційні послуги дієвих механізмів підвищення конкурентоспроможності, завоювання та утримання конкурентних позицій.

Складність концептуального визначення змісту механізму державного регулювання та розкриття специфіки його реалізації у контексті туристично-рекреаційної сфери є проблемним і містким питанням, що вимагає проведення ґрунтовних досліджень, які б комплексно розкривали теоретичні та прикладні аспекти цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями у галузі туризму займалися й внесли вагомий вклад такі відомі вітчизняні вчені,

як: В. І. Цибух, О. О. Любіцева, М. П. Мальська, В. В. Худо, Т. Г. Сокол, В. Ф. Кифяк та ін. [3; 5; 8; 9; 13; 14]. Основні аспекти формування та функціонування механізму державного регулювання туристичними послугами знайшли своє відображення у наукових працях вітчизняних вчених, зокрема: М. Борушак, Л. Донченко, К. Жадько, Є. Козловський, О. Мельниченко, Н. Остап'юк, В. Полюга, Т. Чорна [1; 11].

Незважаючи на наявність великої кількості наукових досліджень, сфера державного регулювання в галузі туризму й досі не є достатньо ефективною. Більшість актуальних питань щодо перспектив розвитку вітчизняного туризму залишаються поза увагою державних органів влади.

Мета статті – дослідження формування механізму державного регулювання туристичних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні у багатьох програмних документах, які розробляються з метою активізації державного регулювання розвитку туристичної галузі України, досить часто зустрічається поняття “механізм державного регулювання” щодо вирішення проблем у цій сфері загалом, так і окремих питань зокрема.

Однак, чіткого визначення поняття “механізм державного регулювання” стосовно розвитку туристичних послуг не існує.

Науковцями запропоновані різні підходи до визначення поняття “механізм державного управління” або “механізм державного регулювання”. За Г. Одінцовою, механізм управління є “засобом розв’язання суперечностей явища чи процесу, послідовною реалізацією дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй методів управління та спрямованих на досягнення визначеної мети” [4, 13].

В. Малиновський визначає механізм державного управління як сукупність засобів організації управлінських процесів і способів впливу на розвиток керованих об’єктів, що базуються на принципах наукової обґрунтованості, об’єктивності, цілісності, узгодженості з використанням відповідних методів управління, спрямованих на реалізацію цілей державного управління [2]. На думку О. Комякова, механізм державного регулювання – це сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконуються взаємопов’язані функції для забезпечення безперервної, ефективної дії відповідної системи (держави) на підвищення функціонування економіки [6, 8].

На нашу думку, механізм державного регулювання ринку туристичних послуг – це спосіб дій суб’єкта регулювання, який має базові принципи та функції, а також забезпечує за допомогою певних форм, методів, важелів, інструментів ефективне функціонування системи державного регулювання для досягнення поставленої мети.

Розглянемо елементи механізму державного регулювання ринку туристичних послуг. Суб’єктом державного управління в туристично-рекреаційній сфері, як і в будь-якій іншій сфері, виступає держава. Якщо розглядати управління загалом, то його можуть здійснювати також суб’єкти підприємниць-

кої діяльності, громадські та міжнародні структури. Об’єктом державного регулювання ринку туристичних послуг виступає туристично-рекреаційний комплекс; а за напрямом туристичної діяльності – окремих вид туризму.

Метод як складова механізму державного регулювання ринку туристичних послуг дає змогу здійснювати керований вплив суб’єкта державного управління на об’єкт. Методи державного регулювання ринку туристичних послуг можна поділити на такі групи з відповідними їм важелями та інструментами: програмно-нормативні (нормативно-правові документи, стандартизація, сертифікація, ліцензування); фінансово-економічні (фінансово-кредитне, податкове, валютне, цінове регулювання, бюджетне фінансування, інвестування); науково-технічні (інноваційне регулювання, освітня і кадрова підготовка); соціальні; психологічні; екологічні та зовнішньоекономічні.

До механізму державного регулювання ринку туристичних послуг належить також організаційне, інформаційне та науково-методичне забезпечення. Під організаційним забезпеченням державного регулювання туристичних послуг слід розуміти систему державних і недержавних організаційних структур, які утворені на різних управлінських рівнях та реалізують свої рішення за допомогою методів і форм, що належать до їх повноважень. Інформаційне забезпечення державного регулювання туристичних послуг уособлює комплекс різних видів етнокультурної, соціальної, географічної, економічної інформації, інструменти збору відповідних первинних даних, їх систематизації, обробки, збереження, пошуку і поширення. Науково-методичне забезпечення державного регулювання охоплює науково-методичні та теоретико-методологічні напрацювання конкретно щодо державного регулювання туристичних послуг, які можуть бути основою прийняття регулюючих функцій [2].

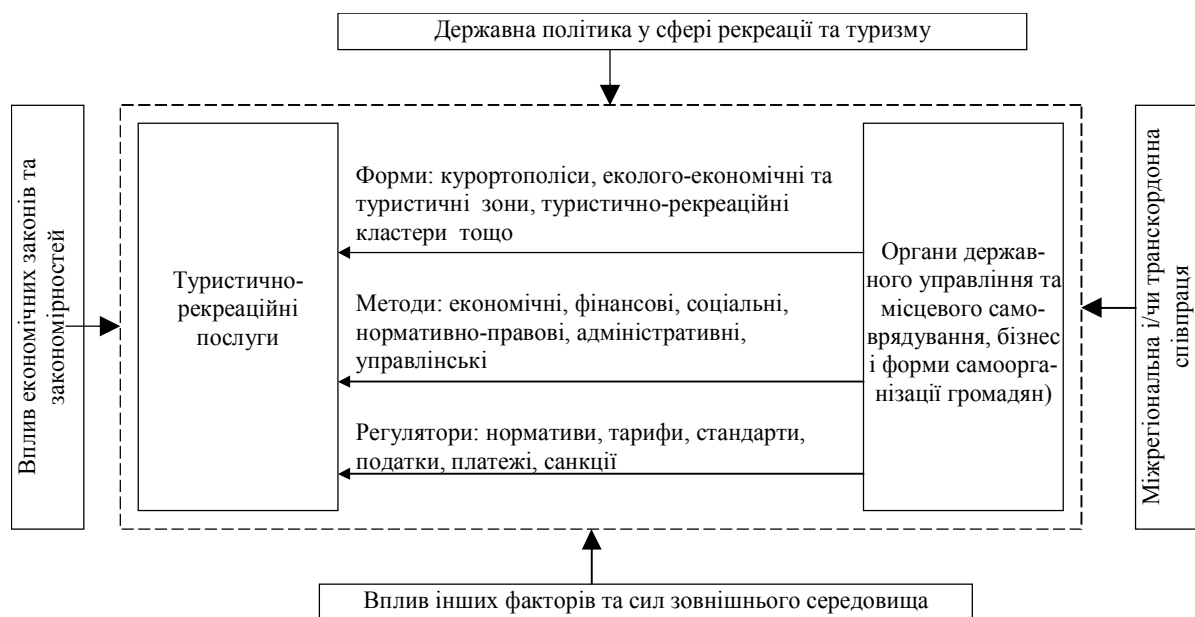

Рис. 1. Концептуальна схема формування механізму регулювання ринку туристичних послуг

Формування дієвого регуляторного механізму, який би поєднував державне регулювання та ринкове саморегулювання, є важливою умовою забезпечення розвитку ринку туристичних послуг в Україні. Однак існує низка негативних факторів: недосконалість нормативно-правової бази, суперечливість та неузгодженість окремих її положень, відсутність ефективної державної програми, яка б регулювала туризм як перспективний напрям розвитку галузі [10].

В основі концепції формування механізму регулювання ринку туристичних послуг варто застосувати системний підхід, що дасть змогу визначити логіку розробки та використання регуляторів певної модифікації та дії: врахування закономірностей та дотримання принципів розміщення природних ресурсів, вибір управлінської моделі та організаційної структури органу, що надає туристичні послуги; розробка конкретних економічних і адміністративних методів, шляхів та інших засобів впливу на суб'єктів господарювання у сфері туризму та рекреації, моніторинг процесів з метою визначення ефективності використання адміністративно-економічного інструментарію і корекції прийнятих рішень (рис. 1).

При визначенні концептуальних основ формування механізму регулювання туристичних послуг,

вважаємо за доцільне використати також програмно-цільовий метод, що зумовлюється такими обставинами. По-перше, цей метод дозволяє чітко визначити цілі розвитку туристичних послуг, що є основою забезпечення конкурентоспроможності, а по-друге, ієрархічно ранжувати інструменти досягнення цих цілей.

На основі розробленої концептуальної схеми формування механізму регулювання ринку туристичних послуг (рис. 1) є доцільним відобразити три групи його забезпечення: організаційну, інформаційну та науково-методичну (рис. 2). На основі визначених механізмів забезпечення конкурентоспроможності ринку туристичних послуг варто деталізувати концептуальні основи їх формування в напрямках державного регулювання туристично-рекреаційних послуг, розвитку туризму та рекреації в Україні, стратегічних заходів із забезпечення конкурентоспроможності туристично-рекреаційних підприємств та організацій.

Правове регулювання діяльності галузей в Україні – одна з основних функцій органів державної влади. Органи законодавчої та виконавчої влади покликані створити сприятливі умови розвитку та діяльності будь-якої галузі економіки України. Туристично-рекреаційна діяльність як перспективна галузь національної економіки вимагає дієвого пра-

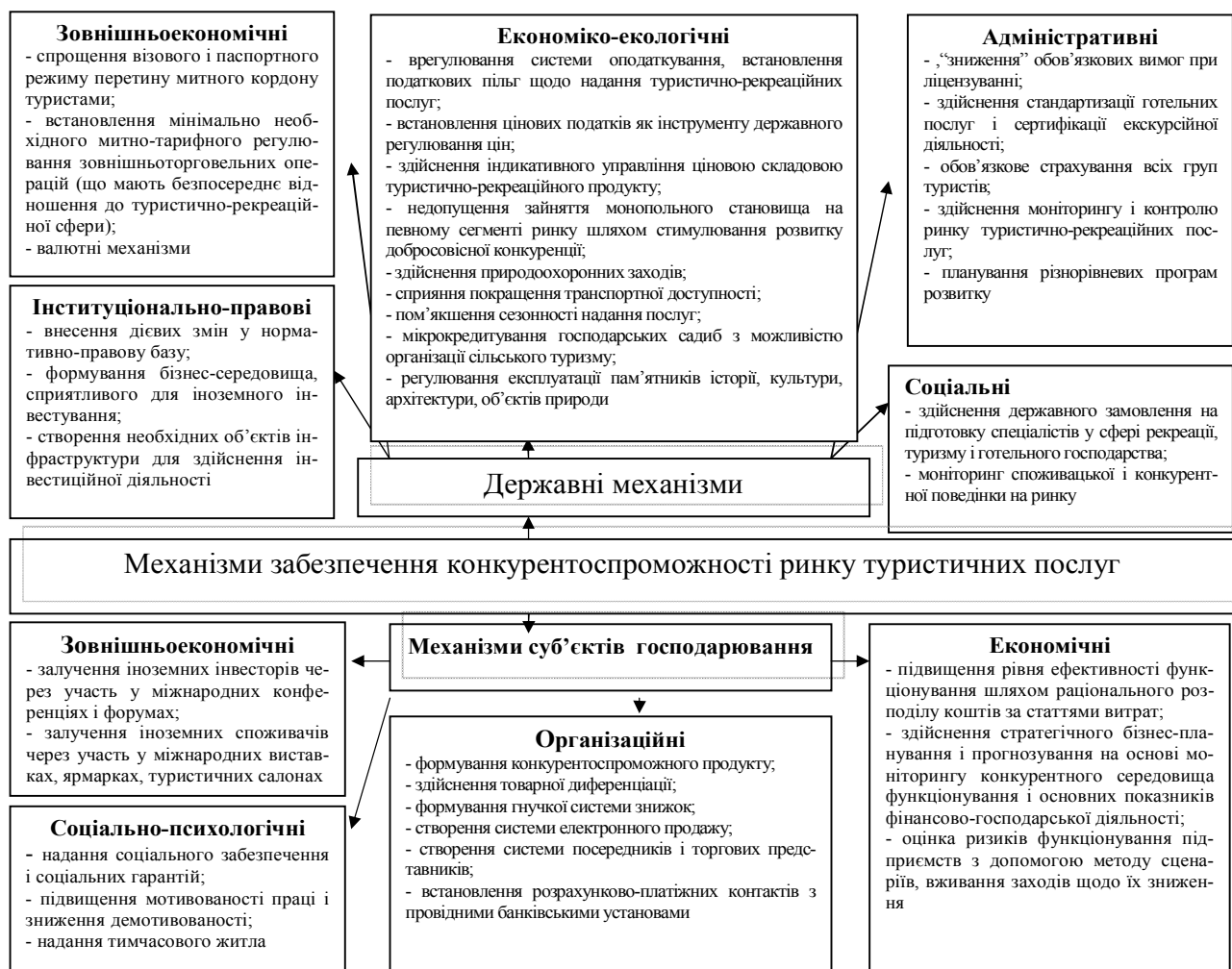

Рис. 2. Механізми забезпечення конкурентоспроможності ринку туристичних послуг

вового забезпечення, що покликане створити умови розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг та його інфраструктури [7, 152].

Світовий досвід дає декілька типів моделей участі держави в організації й регулюванні туристично-рекреаційних послуг. Для України, що обрала європейський вектор розвитку, доцільно запровадити модель регулювання, притаманну таким розвинутих європейським державам, як Франція, Іспанія, Велика Британія, Італія. Суть такої моделі полягає в тому, що питання розвитку туристичних послуг в країні вирішуються на рівні відповідного галузевого підрозділу певного багатогалузевого міністерства. Водночас підрозділ такого міністерства, що відповідає за розвиток туристичних послуг в країні, здійснює свою діяльність у двох напрямках: вирішує або регламентує загальні питання державного регулювання (розробка нормативно-правової бази, координація діяльності представницької й виконавчої влади, міжнародне співробітництво на міждержавному рівні, збирання й обробка статистичної інформації тощо) та спрямовує й координує маркетингову діяльність (участь у виставках і міжнародних об'єднаннях у туристично-рекреаційній сфері, управління туристичними представництвами своєї країни за кордоном тощо) [15, 95].

Державні дотації для суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності в країнах ЄС можуть виявлятися в різних формах. Серед основних видів державних інвестицій виділимо такі:

- зниження ціни інвестиції в туристично-рекреаційні проекти, що враховує позики за вигідними процентними ставками (уряд відшкодовує різницю між фіксованою процентною ставкою й ринковою);

- продаж, оренду землі або інфраструктури за ціною нижче ринкової;

- податкові пільги, захист від подвійного оподаткування завдяки укладанню угод з іншими країнами;

- зниження мита, прями субсидії або надання гарантій на інвестиції з метою залучення іноземних інвесторів.

Уряд гарантує надання позики або репатріацію капіталу та прибутку, стежить за тим, щоб зазначені види заохочень були використані за призначенням і проекти відповідали цілям, на які були виділені гроші.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що в умовах ринку необхідними є добровільне і обов'язкове державне та інше страхування цивільної відповідальності громадян, підприємств, установ і організацій сфери туризму та рекреації на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості природних ресурсів.

Державне регулювання ринку туристичних послуг здійснюється з метою:

- забезпечення прав громадян на відпочинок, відновлення та зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав;

- захисту прав і законних інтересів туристів і суб'єктів туристичного бізнесу;

- відновлення та збереження цілісності туристично-рекреаційних ресурсів України, їх раціональне використання й охорона під час планування і забудови територій, на яких розташовано рекреаційні об'єкти та об'єкти туристичних відвідувань;

- створення сприятливих умов для удосконалення й розвитку індустрії туризму та рекреації, підтримки пріоритетних напрямів туристично-рекреаційної діяльності [12, 16].

Органи державної влади повинні встановити й визначити загальну стратегію дій (залежно від кон'юнктури ринку) та відповідний режим економічного сприяння індустрії відпочинку, впровадити територіально локалізовані екологічні регламенти розвитку. Тобто, державна політика повинна бути спрямована на формування сприятливого ринкового середовища для соціально ефективного, економічно вигідного і екологічно допустимого розвитку туристичних послуг.

Другий принциповий момент – визначення місця і ролі туристично-рекреаційної сфери в системі соціально-економічних пріоритетів територіального розвитку. З усіх потенційно можливих варіантів зазначимо два:

1) туристично-рекреаційна сфера, залишаючись у полі зору державних і представницьких органів влади, все ж розвивається як другорядна галузь, здебільшого функціонуючи за залишковим принципом;

2) туристично-рекреаційна галузь визнається пріоритетною сферою перспективного розвитку певної території з чітко визначеною відносно неї політикою і програмою дій. Вона посідає адекватне місце на всіх рівнях державного управління, що через різні форми сприяння стимулює підприємницьку активність у сфері туристично-рекреаційного бізнесу, залучення інвестицій, в тому числі й іноземних тощо. При цьому рекреація і туризм розглядаються в широкому аспекті розвитку, високі орієнтири якого можуть бути досягнуті через забезпечення належного рівня інфраструктури, підготовки кадрів, екологічної безпеки. В такому випадку вона дала б своєрідний поштовх практичним діям в інших сферах, безпосередньо з нею не пов'язаних.

Варто виходити як зі соціальних, так і з економічних критеріїв. Туристичні послуги повинні розглядатися крізь призму задоволення важливих суспільних потреб. Такий підхід формує ринкове середовища, організаційні, економічні та правові умови якого сприяли б розвитку бізнесу в цій сфері, вільній конкуренції продуцентів туристично-рекреаційних послуг у рамках встановлених екологічних норм і регламентів.

Розвиток матеріально-технічної бази туризму і рекреації залежить від багатьох чинників: туристично-рекреаційної активності населення, зростання його доходів, коливання цін на послуги, темпів економічних реформ, насичення товарного ринку, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності тощо.

На нашу думку, в основу державної політики із забезпечення конкурентоспроможності ринку туристичних послуг необхідно покласти такі пріоритети:

- забезпечення внутрішньої конвертованості туристично-рекреаційних послуг шляхом підвищення їх якості та розширення асортименту, покращення умов обслуговування;

- нове будівництво туристично-рекреаційних об'єктів, реконструкція і модернізація діючих;

- концентрація коштів і ресурсів на об'єктах інфраструктури. Вільні кошти туристських організацій на вигідних засадах доцільно вкладати в об'єкти, безпосередньо не зв'язані з їх діяльністю (дороги, водопостачання і каналізація, зв'язок, служби сервісу тощо);

- організація виробництва екологічно чистої продукції для задоволення потреб відпочиваючих у високоякісних продуктах харчування. Світовий досвід показує, що налагодження такої справи при міжнародній сертифікації продуктів і відповідній рекламі може послужити серйозним привабливим фактором і розширити ринок збуту туристично-рекреаційних послуг;

- активне залучення приватного сектора до туристично-рекреаційного бізнесу;

- пошук оптимальних форм залучення іноземного споживача через створення відповідного сервісу обслуговування і надання туристично-рекреаційних послуг, що користуються попитом на міжнародному ринку (наприклад, ліцензійне мисливство);

- створення сучасної інформаційно-маркетингової служби в сфері туристично-рекреаційного бізнесу, основні завдання якої полягають у вивченні та прогнозуванні попиту на туристично-рекреаційні послуги і внесення відповідних ініціатив органами управління щодо забезпечення балансу між попитом і пропозиціями; формування банку ділових ідей та їх експертна оцінка; вивчення структури і напрямів туристських потоків та їх прогнозування; вивчення міжнародного ринку туристично-рекреаційних послуг, активності та пропозицій зарубіжних партнерів тощо;

- підготовка висококваліфікованого кадрового потенціалу у сфері туристично-рекреаційного бізнесу;

- налагодження потужної реклами, випуск високоякісного інформаційно-довідкового матеріалу.

Реалізація наведених пріоритетів створить необхідні стартові умови для подальшого цілеспрямованого розвитку туристичних послуг, що дозволить “відвернути” тенденцію до зниження попиту на туристичні послуги, поступово розширити ринок їх збуту. Паралельно з цими процесами необхідно реалізувати ряд науково-організаційних заходів з метою забезпечення екологічно допустимих масштабів. Зокрема, вважається за доцільне:

- проводити комплексні ландшафтно-екологічні дослідження території, встановити диференційовані норми рекреаційного навантаження на ландшафт;

- на основі норм антропогенного навантаження обґрунтувати гранично допустимі межі сумарної місткості об'єктів, розмішених в туристично-рекреаційних центрах;

- визначити зони обмеженого розвитку рекреації та туризму, зони потенційного розвитку, резервні туристично-рекреаційні зони, природно-заповідні території;

- розробити і ввести в дію суворі правила дотримання природоохоронного законодавства в туристично-рекреаційних зонах і санкції за їх порушення.

Програма формування конкурентоспроможної туристично-рекреаційної індустрії в регіоні повинна передбачати впровадження в практику ефективних організаційно-економічних механізмів управління її реалізацією, які стимулювали б ділову активність у цій сфері, сприяли б соціально-економічному прогресу території, гарантували би її екологічну безпеку. Основу такого механізму складають процеси роздержавлення і приватизації, фінансово-кредитні підйоми управління, взаємовигідні умови відносин між територією і суб'єктами туристично-рекреаційного господарювання, інвестиційна політика, організаційно-управлінські структури.

Основними джерелами фінансування програми розвитку туристично-рекреаційної індустрії повинні бути: державні асигнування; кошти підприємств, установ, організацій – власників туристично-рекреаційних об'єктів, у тому числі на умовах пайової участі; кошти місцевих бюджетів, зокрема отримані від платежів за рекреаційні ресурси, податкові надходження тощо; кредитні ресурси; іноземні інвестиції. Важливе місце в системі фінансово-економічного регулювання повинні зайняти механізми пільгового кредитування заходів, пов'язаних з розвитком туристично-рекреаційної індустрії, гнучка система ціноутворення на туристично-рекреаційні послуги.

Взаємовідносини між територіальними органами влади і суб'єктами туристично-рекреаційного господарювання повинні будуватися на принципах взаємної вигоди на основі договорів і угод. Пріоритетними визнаються інтереси території, які репрезентують представницькі органи влади і державні адміністрації на місцях. У межах своїх повноважень та компетенції вони здійснюють комплексне управління розвитком території і через відповідні нормативно-правові та адміністративні підйоми регулюють процеси туристично-рекреаційного освоєння її потенціалу.

Реалізація програми розвитку надання туристичних послуг населенню вимагає створення ефективною системи управління. Діючі сьогодні управлінські структури є відомче роздробленими, їх діяльність спрямована на задоволення інтересів обмеженого числа суб'єктів господарювання. Вони не охоплюють у комплексі всі елементи туристично-рекреаційного процесу, а тому не можуть реалізувати стратегічні цілі розвитку туристичної галузі. З огляду на це, доцільним, на нашу думку, є створення єдиного органу управління туристичною

сферою з широкими правами і повноваженнями, що абсолютно не виключає функціонування недержавних структур (акціонерних товариств, асоціацій, фірм тощо).

Прискорення освоєння туристично-рекреаційного потенціалу території з орієнтацією на сучасні тенденції розвитку туризму і рекреації в світі неминуче зумовить позитивні зрушення в інших сферах (сільське господарство, інфраструктура, екологія) і, тим самим, створить сприятливі передумови для вирішення соціальних проблем, підвищення рівня життя населення.

Висновки. Покращення соціально-економічної ситуації завдяки позитивному впливу конкурентоспроможних туристичних послуг на всі сфери життя буде досягатись шляхом:

– зростання темпів розвитку туристично-рекреаційного господарства і розширення на цій основі сфер зайнятості населення;

– розвиток ринкових механізмів і форм господарювання в туристично-рекреаційній сфері, підвищення її економічної віддачі до рівня найбільш ефективних галузей виробництва;

– підвищення якості послуг і сервісу обслуговування, що сприятиме зростанню соціальної ефективності оздоровлення та відпочинку населення;

– залучення на взаємовигідних умовах іноземних інвестицій в регіон, що позитивно відобразиться на якісних параметрах розвитку соціальної інфраструктури території, припливі валюти в державний і місцевий бюджети;

– розвитку підприємництва та туристично-рекреаційного бізнесу, що забезпечить зростання величини надходжень від індустрії відпочинку до державного бюджету, а також в місцеві бюджети в обсягах, які дозволяють комплексно розвинути туристично-рекреаційні райони та центри, створити сучасну соціальну і екологічну інфраструктуру;

– активізації природоохоронної діяльності з метою створення нормальних умов проживання населення і екологічної безпеки території;

– реалізації масштабних заходів щодо реставрації та збереження пам'яток історії, культури, відтворення традицій і звичаїв народу.

Вказані результати концептуального підходу дають можливість зробити висновок, що розвиток ринку туристичних послуг в Україні відіграє важливе соціальне та економічне значення, оскільки є джерелом надходжень до бюджету, створює нові робочі місця, сприяє зростанню рівня життя населення, відіграє значну роль у геополітичному розвитку. А тому вважаємо за доцільне покласти в основу формування механізмів забезпечення конкурентоспроможності ринку туристичних послуг в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : монографія / М. Борушак. – Львів : ІРД НАН України, 2011. – 288 с.

2. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю в Україні / М. Біль : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2009_3/09bmmmtgu.pdf.

3. Головченко Н. З. Формування механізмів підвищення конкурентоспроможності курортно-рекреаційного комплексу регіону : автореф. дис. ... к. е. н. : 08.00.05 / Н. З. Головченко. – Одеса, 2008. – 16 с.

4. Державне управління і менеджмент : навч. посібник / [Г. С. Одішова, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін. ; за заг. ред. д. е. н., проф. Г. С. Одішової]. – Х. : ХарПІ НАДУ, 2002. – 492 с.

5. Кифяк В. Ф. Організація туризму : навч. посібник / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – 344 с.

6. Комяков О. М. Державне регулювання периферійної економіки : автореф. дис. ... к. е. н. : 08.00.03 / О. М. Комяков. – К., 2000. – 19 с.

7. Лихоманова О. В. Стан і перспективи регіонального розвитку туризму в Україні / О. В. Лихоманова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6(36). – С. 149-155.

8. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) : монографія / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.

9. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління : навч. посібник / Н. Р. Нижник, О. А. Машков ; [за заг. ред. Н. Р. Нижник]. – К. : УАДУ, 1998. – 160 с.

10. Організація туризму : підручник / [І. М. Писаревський, С. О. Погасій, М. М. Покоłodна та ін. ; за ред. І. М. Писаревського]. – Х. : ХНАМГ, 2008. – С. 64.

11. Полюга В. Аспекти статистичного вивчення стану туристичної галузі регіону / В. Полюга // Регіональна економіка. – 2001. – № 2. – С. 176-180.

12. Савицька Л. Т. Державне регулювання туристичної галузі України / Л. Т. Савицька, А. Л. Федорюк, Ю. Б. Чаплінський // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці : АНТ Лтд, 2005. – Вип. IV. Економічні науки. Ч.2. – С. 13-23.

13. Худо В. Інвестиційні можливості туристичної сфери України / В. Худо // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. – 2010. – № 24. – С. 531-538.

14. Цибух В. І. Державне регулювання у сфері туризму в Україні / В. І. Цибух // Статистика України. – 2005. – № 1. – С. 80-84.

15. Чорненька Н. В. Організація туристичної діяльності : навч. посібник / Н. В. Чорненька. – К. : Атіка, 2006. – 264 с.